

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ТА ГОЛОДОМОР
1932-1933 РОКІВ У С. ЛИПЕЦЬКЕ ЧЕЧЕЛЬ-
НИЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ
ОБЛАСТІ: СВДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Понад 80 років відділяє нас від голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Не дивлячись на таку велику часову відстань ті події і сьогодні є надзвичайно важливими для нашої історії та хвилюють сучасників. За роки незалежності це питання спеціально підіймалося, як серед широкої громадськості, так і серед науковців. Тому історіографія голодомору сьогодні налічує величезну кількість наукової літератури, яка охоплює як всю Україну так і окремі її регіони та окремі населені пункти. Не виключенням є і подільська земля.

Так у книзі «33-й голод. Народна Книга-Меморіал» (К., 1991) вміщено свідчення очевидців трагедії з різних областей України, в тому числі і з Вінницької, зокрема, Чечельницького району [1, с 140, 153-157]. Український історик І. Г. Шульга у праці «Голод на Поділлі» (Вінниця, 1993), написаній до 60-річчя голодомору 1933 р., на чисельному архівному матеріалі розкрив трагедію подільського селянства [2]. На основі нових архівних документів та матеріалів поданих у книзі «Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр.» (Вінниця, 2007) розкрито трагічні сторінки того часу. Більшість документів опублікованих у цій праці вперше уведено до наукового обігу [3].

Про голодомор у містечку Чечельник частково можемо довідатись з монографії С.Т. Вовка, В. А. Косаківського, С.В. Таранця «Нариси з історії Чечельника. З найдавніших часів до наших днів» (Вінниця, 2000) [4, с 82]. У багатотомному виданні «Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні» (Вінниця, 2008), у томі присвяченому Вінницькій області, поміщено матеріали про голодомор у Чечельницькому районі. Тут, за даними різних джерел від голоду померло понад 1 тисяча людей. Було встановлено прізви-



ща 1190 осіб померлих, в тому числі - 6 по Чечельнику [5, с 950-970]. Матеріали по голодомору зібрані Чечельницькою районною пошуковою групою вміщено на сторінках книги «Чечельниччина пам'ятає. Книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр.» (Вінниця, 2008). Тут вміщено спогади та списки загиблих від голоду по кожному населеному пункті району, в тому числі і смт. Чечельник [6, с 182-192].

Свідчення про голодомор записані автором у різних населених пунктах Поділля, в тому числі і в містечку Чечельник, вміщено у науковому збірнику «Наукові записки Міжнародної асоціації українців. Випуск 2 = Research Papers of the International Association of Ukrainian Studies» (Київ, 2013) [7, с. 160-176].

Село Липецьке - передмістя містечка Чечельник, де проживає українське населення. Село мало свою сільську раду і вважалось окремим населеним пунктом. Тут була своя школа, бібліотека, клуб. На території села розміщувався Чечельницький цукровий завод, робітниче селище. Завод мав свою лікарню, клуб, бібліотеку тощо. У 1957 р., рішенням Вінницького облвиконкому № 416 від 6 липня, с Липецьке було об'єднано з смт. Чечельник.

Записи проводились Косаківським В. А. впродовж 2000-2010 рр., як від безпосередніх очевидців тих подій так і людей, які добре пам'ятають розповіді батьків про той час. Серед них жителі смт. Чечельник: Ободянська Оляна Афанасіївна, 1912 р. н., Ящишин Олексій Федорович, 1915 р. н., Колісник Василь Йосипович, 1915 р. н., Косаківський Іван Афанасійович, 1925 р. н., Атаманенко (д. Жмурко) Ганна Арефівна, 1930 р.н.

Впродовж 1930-1932 рр. більшість селян с Липецьке були об'єднані (добровільно або примусово) в колективні господарства, які і нині називають «сози». Саме примусова колективізація стала однією з основних причин, яка спричинила голодомор 1932-1933 рр. Про організацію «созів» респонденти згадують наступне.

Житель с Липецького Ящишин О. Ф., 1915 р. н., розповів: «Організовувалися колгоспи, той. Тоді в 33 год голодовка була. (Розкажіт про годлодовку ?). Ну як? 32-33 год. Це був план загнати в колгосп. Притиснули. Тай хто «розумний» пішов у колгосп, тай ни пострадав. У нього нічого ни повалили, ни забрали хліба, ни той. А в цих поза-



бирали всьо, і з горщиків повисипали, і той. Тай було шо й поопухали. Дехто і помирав з голоду, той» [8]. Батько Ящишина О. Ф. – Федір Федорович сховав зерно і борошно, яке знайшли і його засудили: «Тата засудили. Сховав два мішки пшениці і мішок муки. Викопав яму в коморі таку, вимастив, випалив її і сховав два мішки пшениці і мішок той. А ця сусідка - Бучацькі, з Бучацьких ходила, тай і бачила, тай направила. Були в неї, звіти сразу прийшли. А вже пошти шо й більши і ни ходили, той. Прийшли віти: «Здіймай двері». А вона так у вуглу була. І десь так присипана, глибини ни менчи як це моя палиця. Добули і три годи дали заключенія. Потомки за межі районів (вислали - В.К.). Був, це в тому силі де твій тесть живе. Там відробляв на заводі. (В Деревчині? (нині село Шаргородського району Вінницької області - В. К.). В Дирипчині. Там робив, той. А потом пиривели на примусови. Та тут був комнезам якийсь, потом СиТиВе, всю Вишиньку диржало. Якісь Нікітін був, управлявшим СиТиВом. То прийняв старого, то він там доробляв. Кончав доробляти.

А батько зра тай ни хтів іти (в колгосп - В. К.). Клуню завалили, забрали. Діжки з капустою забрали Це клоча, це всьо з коноплів це, той. Ну, шо було то забрали. Гола хата була і дітей - п'ятеро нас було. Но я був самий старший (з хлопців - В. К.). Санька,була сама старша. Але вона вже була віддана в то времня. Тай робив я. Було міні, можи, штирнацять років, можи. Чи я знаю? А можи й менчи. Робив у заводі на конях їзовим. А управляючим, завхозом, робив Завадський, фамілія. С панів. Він був у помещиків управляючим. А тут він був завхозом. (У кого він був управляючим, в Орлових, чи в Лотоцького?). У Чирвоні Греблі, в Запортовича. Там він робив. Тай я пішов до цього ...» [8].

До усіх, хто не хотів вступати в колгосп, або не сплатив податку приходила бригада і примусово відбирала все. Колісник В. Й., 1915 р. н., житель с. Липецьке згадував; «... Потом були бригади. Бригади - комсомольці, діти. Ідут по силі, шукают хліба. На горіщі, в хаті, візьде. Забирают чисто всьо, шо є. Є в стакані оцему оїрки, насіння. Помидори, оїрки, капуста, забирают всьо і хату лишают голлу і босу. І зіма, і приходиш, і їсти ні грама. Помирає батько, мама, потом діти, в 33-ій год. (То це Ваші повмирили, чи не?). Не. Ша-ша, я роска-

жу. Помирають. Попухлі. Нам Бог милує! Я на це надивився. Я зараз сплю, думаю. Як нагадаю, то й витримати ни можу.

Потом той дядько, вже которий лишаєця ше. А ше лишився голий і босий. Вже подає в СОЗ. Подає заяву в СОЗ. Подав заяву цю в СОЗ, вже їму кулішу миску (дали - В. К.). О! ...

Мине взяли, я тоді ше був пацаном, тай кажут міні, а був Іванов. Ходи, хліб цей витрусют, налог цей. До Марціна Бучацького, покойного, де живе отамо. Він сам с Капітанки. Це брат, Марцін Бучаць-кий... Був Янко Бучацький, Павло оцей, «Пазуратий». Це був старший брат їго, Марцін. Але міні кажут: «Гайда, пішли гайда з нами». Я йду. Приходи: «Вилазь на горіща і шо є збирай у мішки». Я кау: «Я, - кау, - їго ни клав і брати ни буду». А Іванов: «Ни будеш, а жаль». А ті посильні на горіща, змітают всьо віником. Всьо, всьо, всьо. Горіща голе. (А в кого це?). Марцін Бучацький, а він коло станції жив. (То це в цього Марціна забирали?). Да, да, да. Їого нима, покойний. Я зліз з горіща, а цей Іванов кажи: «На пакет. Усе це заниси. Скільки ми зібрали хліба».

Я взяв той пакет. А йде дощ і сніг, осіню. Я був тожи в цьому сіль-саветі. Був Швець. На нього казали Мойша. Я даю той пакет. Подивився. Подивився на мени боком. «Мартин! Ану подивись, де ключі?». Він кажи: «Я ни знаю». Від погріба. Той кажи: «Ключі». Найшов ті ключі. «А ти йди со мною» - цей, голова, кажи. А цей сільсавет був озьдо, тут вітінарня була, де школа. (Я знаю де вітінарня була (районний ветеринарний пункт - В. К.). Там жив директор цей, Мазуренко. А тут є такий погріб. А той кажи: «Іди, хлопче, туди зо мною. Тай шось зробиш нам в погрібі». Я йду. Виходи за двері, тако ухватив мене, як пустив у той погріб стрімголов. Политів я туди, на низ. Там кров пішов. То я двоє суток відсидів в тому погрібі, голодний, холодний. Мама прийшла, а він кажи мамі: «Я тибє туди кину, будеш там з ним сидіти». То я с того погріба як вирвався, то як пішов в заготзерно, гет і ночував там. Піски носити, склад строїли» [9].

Про те як проходила викачка у родині, де залишились лише діти, розповіла жителька с Липецького Ободянська О. А., 1912 р. н.: «Тай тато був у тюрмі, а нас троє лишилось. Мама ни рідна покинула. Приходи бригада хліб качати. «Давай хліб». Глядят, штурхают скрізь, геть



і в туалеті. Скрізь. Але вже ни найшли. Голаса ти знав цього, озьдо, Верчиного тата? Ни знав? (Ни знав). Голаса. Це ж озьдого. Ни знаєш? Пішла вже та бригада, він виртаєця, так як це він свій, шо ш він там, сусіда, ни далеко. Гай кажи: «Знаєш шо. Скажи, де хліб закопаний, тай я відвиду бригаду». Та бригада вже пішла. Він відвиде бригаду. Бач, які були люди. Але тоді шо. А я кажу: «Дядьку! Знаєте шо? Біжіт покажіт де Ваш закопаний. А в нас, якби був закопаний, то ви б ни вийшли, али б найшли. Ви, - кажу, - думаєте, шо це... Гріх, - кажу, -будети мати». Пішов той Голас. Пішов.

Шо ш туді. Засудили тата. Засудили. Сидит тато в тюрмі, а ми вдома. Троє нас. Ше тато був ни випущений. І цей має їхати, той судебний, грабити нас, забирати шо є.

А я пішла стірати шматя. ї то донесла до половини города, з коромисла впало, обвалялось. Плачу. Виртаюсь назад. Стіраю то шматя. Приходю до дому. Лиш до хати ввійшла, а той судебний собі до хати. Його ше ни було, а я плачу. А він уходи, тай: «Здрастуй, девка». А я: «Доброго здоровля», - відказала. «Чо плачиш?». Кажу: «Бо дужи добри нам жити». А я ни знаю, шо він судебний. Я кажу: «от осталося нас троє. Мама покинула ни рідна, тато засудиний. А я осььдо й два брати. Ні їсти, ні ходити в чому. Як же жити?». Він: «Да, да. А ти знаєш хто я?». Я відки знаю. «А я судебний. Я прийшов забирати майно, яке є». А я кажу: «То биріт. І нас гет і забирайти. Бо де ми подіємся». Ну це він вже сів, шось пише, пише, пише. Визвав старого Гончаренка. Визвав їго за понятного. Уже той Гончаренко, вже прийшов. Привели ми, він прийшов. І він списав, а тоді: «Іди роспишися». Я ни росписувалася. Дьома, покойний, росписався, бо я ше тоді ни годна була росписатися. «Отак. Типер ни бійтися нічого. Більши до Вас ніхто ни прийди. Бо це я судія, судебник, прийшов забирати Ваши іменіє». Кажу: «А де то в нас іменіє? Биріт. Дивіця які но ми нищасні. Мама забрала шо було. А то сестри старші повіддавали. А ми, - кажу, - озьдо троє нас. І так плачу, аж ни можу». І отак. Тай так і тоді він вже як пішов тай ни було. Вже ми ни боялися.

А це так було. Лягаєш спати вечір, ніч. Витягаю с плити дрантя своє, яке там пальтішко, шо було такого. (У плиту ховали?). У плиту. Витягну, а туді вже пириночуєм, вже там звару їсти, чи шо, де я

там палила. І на день знов його в плиту, що як прийде щоб ни було. А ночувати то боялися ми спати. Та ходила, покойна, Параска, озьдо до нас ночувати. Ой Господи. Царство їм нібесни, які Вони добрі люди. Тай ходила вона, нас троє і вона. А лиш собака гавкне, а дід, покойний, Юсип (Кулинич) приходи, тій у вікно дзор-дзор. А я: «Хто там?». «Це я. А шо ви тут?». «Спимо», - кажу. «Спіт, спіт. Я як почув, шо собака гавкає, тай думаю, шо вас хтось лякає». Тай бире, тай іде. Тай отакего було житя. Тай як жи ж я, Вітька, ни буду слабувати. Як то серци витримає.

(А як того Голаса звали?). Голас. Олас. (А фамілія?). Козиренко. Голас Іванович Козеренко. Ананіїв тато. Ни тато, брат. Брат Ананіїв. Ганюшихи, це брат. (Ну Ананія знаю). Ананія? (Да). А він найстарший. Ще був, той, Данило, шо тримав Зоньку. (Ну, а хто ше був с таких, шо ходили трусили хліб?). Було. (Хто?). Багато. Чикай. Зараз я тубі скажу. Олекса Гарник. Він на тій стороні жив. Гудима, якісь із заводу. Мацик. Як він. Їх нима. Мацики ті шо в заводі. А тутички, відци багато ходило. Шимко ходив, Афіїн. Андрей мій ходив. А він був в комсомольцях. Тай чо я за нього пішла? Я за нього не хтіла йти. У мени був хлопиць гарний. Ни такий як Андрей. Али він комсомольчик, налітав: «Я його заколю. Та я його, а ти з голоду здохниш». А в нього був хліб. (Бо в людей трусив, а...?). Да, а в них жиж ни забрали. Тай так. Тай так і пішла за нього (Рис. 1). (Ше хто був?). Чикай, чикай, я нагадаю. (Цих тожи треба для історії хлопців). ... Мазур. Питро Мазур, с тої сторони. Тожи ходив» [10].

Конфісковане у селян зерно звозили на Чечельницький спиртзавод. Так як зерна було багато то його сипали у великі кагати на вулиці, які охоронялися. Бачив ті кагати і житель с Липецького Ящишин О. Ф., 1915 р. н.: «Тай тоді вороха (великі купи зерна - В. К.) до неба стояли (на Чечельницькому спиртзаводі - В. К.). Дим устає. Горіла ця кукурудза. Забирали. Під відкритим небом сипали. В спиртзаводі, рімно з заводом вся тіриторія засипана» [8].

Про побачене у спиртзаводі розповів житель с Липецького Колісник В. Й., 1915 р. н.: «Пішов у спиртзавод. Такий був хліб у спиртзаводі, як у нас на (цукровому - В. К.) заводі бураки на кагатах. (Такі кагати були?). Да. Хліб стояв висотою по три, по штири, п'ять



метрів кукурузи. (На вулиці?). Весь спиртзавод засипаний. Від кожного столба до столба охраник. Бирут хлопчики такий патичок, прибиває гвоздик і чириз штахети качан кукурузи гобнув і до рота. А ті стріляють. Бо він кукурузу має, бо в охрані стоїт.

Ой, ой дєтка, я ни можу Вам пиридати! Брагу, брага йде в яму, що в спиртзаводі. А каша жовта, хліб перегонят круглий год. А хто попав до тої ями, хопнув с тої ями в горщик, сів, зів і помер. Кислота, (а людина - В. К.) голодна [91].

Враховуючи те, що на Чечельницький спиртовий завод було звезено усі зернові запаси не лише містечка, а й усього району, то під час голодомору в пошуках їжі до нього потягнулись люди з різних населених пунктів. Очевидці розповідають про велику кількість жителів із навколишніх сіл, особливо з північних районів Одеської області, де голодомор був особливо дошкульним. Для мешканців Чечельника голодомор не був таким дошкульним, як для жителів навколишніх сіл. Усіх рятував спиртзавод.

Головним «продуктом», який можна було брати на спиртзаводі, без перешкоди, стала брага, яку за інших умов життя використовували (і до сьогодні використовують) для годівлі худоби. Доступ до ям, де її зливали був вільний.

Особливо важко пережити голодомор було родинам селян-одноосібників (називали їх у Чечельнику «індусами»), які не дивлячись на постійні репресії збоку влади все ж таки не вступили в колгосп. Автор уже неодноразово у своїх публікаціях звертався до документів родинного архіву Жмурко Арехти (Арефи) Аверковича (1896-1972), який залишився одноосібником і не вступив до «созу» [11, с 125-126].

Документальні свідчення добре доповнюються усними свідченнями. Дочка Жмурка А. А. - Ганна Арефівна, 1930 р. н., пригадала як їх родина пережила роки голодомору: «Ховали жорна в яму. Бо як почуют що жорнуеш, то прийшли та побили, тай усьо. В голодовку жолудя їли. Відварували, їли жолудя. Листя з липи. Листя з липи. Ходили тудиго, аж на Вирбецьке у ліс, нарвали того листя. З вакації гирке, а то ни таке. Тай насушиш, натреш, на сито просієш, спичеш той корж. Який то корж? На воді їго пикли, шей солі не було. Це биз солі спичеш, як то шо на дорозі отамо. Але мусіли їсти. ...

Мама розказувала, що в 33 році тато возив брагу. То 33 голодовка була. То позабирали всьо та спирт робили, в 33. Тож було. То повітрусювали всьо, повітрусювали із горшків, зі всього та спирт робили. Браги тато привизе, мама віддуши ту брагу, тай отакі коржі пикла. Такі коржі пикла, то юшка відцідиця, а то пиче на чарі. Воно пригорит. Шо міні, три роки було. Тай так. Тоді ни вмерла, вижила. А типер. Ни нажилася, а наробилася.

Мама раненько вставала варити їсти. Рано коліш, ввечері коліш. Рано коліш і ввечері коліш. Зара в супчики він пирийшов, а тоді був коліш. Кокорузяний був коліш. Крупи тільки і всьо. Зажарити нима чим. Чим зажариш? Крупи і вода, і сіль, і всьо. Сіль. Жиди були. Та на стакан купляли. Та так економили вже тої солі. Ни досоляне їли, так щоб хоть відмінити воду. Олій була та грошій не було. За шо купиш? Нима за шо купити.

Це саме в обід, і увечері і рано це саме. Отака жизнь була. Але тоді люди здоровші були, як типер їсиш м'ясо і хліб. ...

Хліб. Ни було в нас пшениці, ни було в нас, тільки кукуруза була. Підем на жорна надирем.

Мама свої дрошчі робила: хміль, картошка. Хміль, картошка і кукурузяна мука. І це вона той ... запарувала. Тоді хмелю ізварит. ... Кукурузяна мука, тоді зварити хміль (квітки, а можна всьо зварити тако). І тоді запарити. Воно простигло, кинь картошки. Картошка грає. І тоді пограло там, сутки чи двоє. Воно там вже сходи. Тоді мама на цей, ше трошки підміси, бо воно м'яжке. Підміси, покачає їго, так як галушки, тако. І тоді порізала тако дрібненько і на сито поклала. Вони висохли і всьо. І сухі дрожді. Тоді бире, кільки там? Жменю чи дві кинула. Вони скоро розмакают. Розмокли. Тоді розчиняем.

Надерли на жорна. Жорна в ямі були, бо ніе як почуют. Яма була на вуглі, осьо, де вилазити на тітчину хату. Тут була яма глібока, глібока яма, глібока, щоб ни чути було на вулицю, шо дирут. Бо є люди, а є людище. В жорнах була така порплиця, шо до низу притискала камінець до камінця. Там було таке, шо тато зробив, жилізко воно аж до низу прикрутювалося. Тай виходило таке - й мука і крупа. І опшим такого. А як ми відро надерли, тяшко дерти, ни хочимо з Настьою дерти, бо тяшко дерти. Мама йде помагати. Тато, покойний, ішов помагати.



Злази в яму, злази, помагає. Трошки то подерло, трошки то подерло. Заким то відро здереш тої кукурузи, заморися.

І до війни, і після війни у ямі жорна стояли. Як уже війна кончилася, вже так як лекши стало. Витягнули. Вже почали трошки ни так душити. Ни так стали душити. Тай тоді вже витягнули. ...» [12].

Ящишин О. Ф-, 1915 р. н, пригадав, як він і його родина, що залишились без батька, харчувались у ті голодні роки: «(Шо їли?). Га? (Що їли в голодовку?). І жолудя збирали, мололи, їли. І брагу з спиртзавода брали, процідювали її та мука сама осадки давала. Ту брагу їли і всьо що хоч їли люди. Всяку, всяку погань їли...

... Тай я пішов до цього Завадського. Тата ж нима, засудили. Тай кажу: «Шо щ, - кажу, - шось, - кажу, - зробіт. Бо, - кажу, - мама пухни і я, - кажу, голодний ходю, той». Він кажи: «Ну шо ж я, милий, можу зробити? Нічого я ни можу зробити, - кажи, - той. Тому шо ті пайки, - кажи, - це штатним рабочим, ітееровцям, а таким, - кажи, - я тобі лиш можу порикоминдувати..... Тай кажи: «Будеш (брагу і кукурудзу брати на спиртзаводі - В. К.)». ... Кажи: «Тай так, багацько ни бири, а так, пару пудів, - кажи, - возьми. ,Чиш скажи, шоб хтось тибє піддіжурував, Шоб сразу підхвativ. А ти дорогою собі їдиш, тай набири, у той, шоб воно було. Тай заїдь шоб той». А Санька жила в ці вулиці, де Рабошапка тамки живе. Вона там у ті вулиці жила. Тай її чоловік. А їму виднося сюда, тудя де я, той. Тай я лиш підїхав, а він навпрошки чириз яр пирибіг тай цей, тай так ми вижили. (Кукурудзу брали з спиртзаводу?). І з спиртзаводу і на станції брали, де той. І ніхто ни дивився за цим, бо забирали і гноїли, а ни той. Це спеціально шоб загнати в колгосп. П'ятілетка в штирі годи це була щиталося.

Хочиш змолоти - дай довідку із сільсовета, значить. А пішов за цею довідкою - підпишиш на п'ять рублів на позику. То дадут тобі на 20 пудов цю довідку. Возили десь аж в Глібочок, десь той. ...

(Ну, а жорен, що не було?). Були. Робили жорна. А ходили та били ці жорна. Забирали, палили. (Самі жорна робили?). Самі. Самі робили. Ті с камінців робили. А ті із дерева вирізали. Били казани, чавуни. Набивали цими осколками. І так дерли.

А тато мій... Як забрали його, я сховав, бочка така на 30 пудов. Тай в сараї, під стіною викопав яму, в стіні прямо в ямі опустив,

той. Насипав ту бочку пшениці. Це вбирив, возив шо було засіяни, той. (Це з свого поля?). Да, з свого. Тато мій довго ни йшов в соз. То обнищили аж... Да. Тай тато вже прийшов до дому, а я признався, тай. «Добудь і відвизи. Ти мине хоч знов в тюрму посадити». Кажу: «Тату, - кажу, - чи Ви, - кажу, - той? Подохним, - кажу, - озьдо тут, шо Ви, - кажу, - смієтеся. Вас ни було. Спирайти на мени, - кажу, - всьо. Спирайти, гай той». І так ніхто ни найшов. Тато найшов якись труби кусок, якусь жилізяку найшов. Піткрутив її знизу. Зробив товкачку. І товк ту пшеницю на той. І варили куліш і їли, той. То були б, той. «Бачти, - кажу, - а Ви заставляли, той». Тай вже в 34 году вже надоїло голодувати. Тай тато кажи: «Так...». Я кажу: «Ідьом у соз і той» ...»

[8].

За рахунок чого вижила інша родина жителів с. Липецького пригадав Косаківський І. А., 1925 р. н.: «(В батька була - В. К.) клуня здорова така, метрів 40 діною. Начиналась від гори і туди аж у низ. Вся обзаборина кругом.. Бо це ж в риволуцію навозили дерива бисплатно. І вони (стіни - В. К.) зроблина з забори. О! Забор цей дириг'яний, на слупах. І зверху вкрита очиретом, канешно. (А висоти якої вона була?). Ну тако десь як хата. Висотою як хата. (Ну і де вона ділася?). В голодовку за вісім кіло кукрузи заміняв тато. Адам забрав на дрова. Із цим, з Маліцьким Янком, Анельчиним татом, забрав на дрова. І возили тай возили, зо дві ниділі возили ту клуню. Дров там багато було. Це ж дириг'яни всьо» [13].

Добрим словом селяни згадують корову-годувальницю, яка своїм молоком рятувала їхнє життя в роки голодомору. Молоко також можна було продати на базарі в Чечельнику та купити необхідні продукти: «Це добре, шо була корова. Тай корова доєця. Молока віднесе жінка, продасть в містечку, а з містечка уже купе крупи, принесе. Тай з молоком казан навари, десь відро, або й більши, з молоком цеї крупи і ми нахлебаємося. Хліба? Де ж, як буханка примерно два дня, чи шо? Шо там попадало? Або кусочок, або й зовсім без хліба. (Не було з чого свого хліба пекти?). Не-е-е-е! Совсім нима ніякої муки, почті не тільки в мени, а у всіх. Всі із базара. Там дехто, може, шо мав тай на базар нисе. І нисе... (Шо на базар несли продавати?). Молоко мама продавала. Прімерно, три-чтири літри, такі виликі



фляшки були. «Читвертьові» так називались. Тай занисе, продасть, а з базара вже закупит крупу. Нисе до дому. (А на базарі крупу люди другі продавали, чи в магазині?). Не, в людей, в магазині не було нічого», розповів Ободянський І.М., 1919 р.н. [14].

Той же респондент пригадав, як харчувались робітники Чечельницького цукрового заводу, які отримували продуктові пайки: «(Ну, а робочі, от які на спиртзайоді працювали, на сахзаводі?). А робочі? Їм давали пайки. Давали крупу. Тожи в малі кількості, но так, шо трошки їм на місяць хватало. Давали канфети, давали праніки. Всьо продуктами їм давали. Я знаю, шо моєї мами, там етот, систра радом була, то її чоловік робив у заводі - Гарник Міхайло. То звідти приносив. Він робив плотніком. Плотнік, столяр, тут на сахзаводі. То приносив додому всігда, раза два на місяць, продукти. Товарів не давали таких промислових, одежі і так дальше, а продукти давали в цей період. То вони і систра, і мамі, моїй сестрі, там дешо принисе. Ну, воно, знаєте, як трошки їм дають, то й вона трошки вділи нам. Так просто, шоб тільки (підтримати - В. К.). Ни підтримає, а просто, шо от пожалуста, дивіця кажи: «Мій трошки получає, ну беріт попробуйте». (Там і тим не було шо пробувати?). Не, не було шо те. А це принисе. Я ш кажу, шо биріт, попробуйте, шо дають. Чи хароше дають? Тут канфети, - я кажу, - праніки. Ну ше шо? Іногда м'ясо тожи давали.

Скотину, кажиця, диржали при заводі. Бо, як-не-як, жом був же ж. То вигодууют можи ж скотинку. (Воловня була в заводі?). Не. Так не було м'яса. Сарай там був, дві - три штуки, п'ять штук. Бо це воловня, то це там багато. Воловня вище сахзавода була. (А чия була та воловня?). Державна була воловня. (Тай шо там тримали волів? Чи конюшня?). Не. Тільки рогатий скот. Тільки-тільки корови, воли. (Це так як «откормушне» тепер?). Во-во-во. На тому місці де «откормочний», там було. То державне було. А це при заводі в них було: сарайчик, хлів, на три - п'ять штук. То вони собі викормлювали і можи там раз - два в год (шось попадало - В. К.). Но це не багато. Шо ш це там, по кілограму, може - два, (по кістці - В. К.). Да-да. Давали робочим, бо робочих жиж багато. Вот так» [14].

Померлих по селу і містечку людей збирала спеціальна команда, пригадав Колісник В. Й., 1913 р. н.: «Була спеціальна команда (яка зби-

рала по селі померлих від голоду людей - В. К.). І осьо підвода є. І скидають п'ять, шість, штук вісім - десіть і на кладьбище. Викопають яму по коліна - туди їх. (А на якому кладьбищі ховали?). Тут. (А де саме?). Ну в нас. (Ну то де то місце? Є воно зараз? Чи сільхозтехніка типер?)» [9].

Власне місцевих жителів, як свідчать очевидці, померло небагато. Ящишин О. Ф., 1915 р. н., житель с. Липецьке, пригадав деякі імена: «Дехто і помирав з голоду, той. (Хто помер на вулиці?). Питро Лейтар, потом Кіндрат Ободянський. Туто цих два померло, то-то. Ну так, гобично то можна і позабувати за це времня, той [8].

Інший респондент, житель цього ж села, Ободянський І. А., 1919 р. н. також сказав, що місцевих померло небагато: «А у нашому силі то мало хто так вблизі (помер - В. К.), шо я знаю. Но я ни помню хто помер. Ну мало помирало. В основному чужі ходят іс торбами люди, просят де, шо. Ну опухші. Недостатки, голодають. І хто тут дасть, як у нас тожи ж нидостатки ...» [14].

Про розташування могил жертв голодомору на кладовищі в Чечельнику Колісник В. Й., 1915 р. н. розповів: «(А є ці могили зара на цвинтарі?). Де вони є. (А де вони ділися?). Позаростало там. Оце канава. (Яка канава?). Як проходити туди, канава. Туда де смітя скидають. (Там ховали, да?). По коліна викопали, засунули могилу, і всьо, досвіданя. Там дреза, дерево оцего (росте - В. К.) нищастя - вакація, такого. Ото-то. Най Бог милує! [9].

Той же респондент назвав, на його думку, головну причину голодомору: «Ідут по силі, шукають хліба. На горіщі, в хаті, візьде. Забирають чисто всьо, шо є. Є в стакані оцему оїрки, насіння. Помидори, оїрки, капуста, забирають всьо і хату лишають голлу і босу. І зіма, і приходиш, і їсти ні грама. Помирає батько, мама, потом діти, в 33-ій год. (То це Ваші повмирили, чи не?). Не. Ша-ша, я роскажу. Помирають. Попухлі. Най Бог милує! Я на це надивився. Я зараз сплю, думаю. Як нагадаю, то й витримати ни можу.

Потом той дядько, вже которий лишаєця ше. А ше лишився голий і босий. Вже подає в СОЗ. Подає заяву в СОЗ. Подав заяву цю в СОЗ, вже їму кулішу миску (дали - В. К.). О! ...» [9].

На основі записаних свідчень від жителів колишнього с Липецьке (нині воно у складі смт. Чечельник) більшість яких були свідками голодомору, можемо зробити наступні висновки:

-головною причиною голодомору стала примусова колективізація - за будь-яку ціну загнати селян у колгоспи;

- голодомор був направлений лише на ту частину селян, які відмовились вступати в колгоспи (їх у Чечельнику називали «сози»). У селян забрали все, в першу чергу продукти. Так їх прирекли на голодну смерть; хто вступив у колгосп, до голодомору той вижив. Їх не розкуркулювали. Для них у колгоспі, під час голодомору працювала кухня.

-хто вступав до колгоспу, після розкуркулення, під час голодомору, отримував можливість получати «миску кулішу», а відтак можливість вижити;

-робітники Чечельницьких - цукрового і спиртового заводів та «ітеерівці» (керівництво - інженерно-технічні робітники - В.К.) отримували продуктивні пайки, які давали можливість їм і їхнім сім'ям вижити у важких умовах голодомору.

- голодомор у селі Липецькому та містечку Чечельник протікав не в таких жахливих умовах, як у навколишніх селах. Цьому сприяв поліетнічний склад його мешканців та відповідна соціально-класова структура населення.

Отже, специфіка протікання голодомору 1932-1933 рр. у с. Липецьке, як і в інших населених пунктах Поділля подає яскраву картину направленої дії влади проти селянства, яке за всяку ціну намагались загнати в колгоспи.

Джерела та література:

1. 33-й голод. Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк.-К., 1991.-584 с
- 2.Шульга І.Г. Голод на Поділлі : монографія / І.Г.- Шульга. - Вінниця, 1993.-224 с
- 3.Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією (голова І.С Гамрецький, заступники голови В.П. Лациба, С.С. Нешик та ін.) / автори-упорядники: Р.Ю. Подкур, В.Ю. Васильєв, П.М. Кравченко, В.П. Лациба, Т.П. Мельничук, В.І. Петренко, - Вінниця, 2007. - 704 с
- 4.Вовк С.Т. Нариси з історії Чечельника. З найдавніших часів до наших днів : монографія / С.Т. Вовк, В. А. Косаківський, С.В. Таранець. - Вінниця, 2000.-214 с.



5. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Вінницька область,- Вінниця, 2008. - 1360 с
6. Чечельниччина пам'ятає. Книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. / Упор. СП. Снігур. - Вінниця, 2008. - 196 с
7. Записи Віктора Косаківського // Наукові записки Міжнародної асоціації українців. Випуск 2 = Research Papers of the International Association of Ukrainian Studies. - К., 2013. - С 145-176.
8. Запис Косаківського В. А. 9 травня 2000 р. від Яцишина Олексія Федоровича, 1915 р. н., уродженця с. Липецьке, жителя смт. Чечельник, Чечельницького району Вінницької області
9. Запис Косаківського В. А. 20 січня 2003 р. від Колісника Василя Йосиповича, 1915 р. н., уродженця с. Липецьке, жителя смт. Чечельник Чечельницького району Вінницької області.
10. Запис Косаківського В. А., 1 червня 2001 р. від Ободянської Оляни Афанасіївни, 1912 р. н., уродженки с Липецьке, жительки смт. Чечельник Чечельницького району Вінницької області.
11. Косаківський В. А. Архів Жмурко Аверкія Захаровича (1855 р. н.) та його сина Арехти (Арефи) (1896-1972) як джерело з історії м. Чечельник на Південно-Східному Поділлі першої половини ХХ століття / В. А. Косаківський // Матеріали XIII Подільської історико - краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова). Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. - Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. - С 123-131.
12. Запис Косаківського В. А. 18-19 серпня 2010 р. від Атаманенко (д. Жмурко) Ганни Арефівни, 1930 р. н., уродженки с Липецьке, жительки смт. Чечельник Чечельницького району Вінницької області.
13. Запис Косаківського В. А. 24 січня 2002 р. від Косаківського Івана Афанасійовича, 1925 р. н., уродженця с. Липецьке, жителя смт. Чечельник, Чечельницького району Вінницької області.
14. Запис Косаківського В. А. 15 вересня 2001 р. від Ободянського Івана Макаровича, 1919 р. н., уродженця с Липецьке, жителя с Тартак Чечельницького району Вінницької області.

